

azmi özcan'la haçlılar ve sömürgecilik üzerine söyleşi

AZMİ ÖZCAN

Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Eskireni: 11 Eylül'ün hemen akabinde A.B.D ve Batı, düşman olarak belirlediği ülkelere ve gruplara karşı harekete geçti. Bu süreçte Haçlı Seferlerine atıfta bulunuldu. Görünüşte dinî gerekçelerle düzenlenen Haçlı Seferlerinin arkasındaki gerçek sebepler hakkında neler söyleyebiliriz? Batı'da yeniden nükseden bu İslam düşmanlığının tarihî seyri nasıldı?

Azmi Özcan: Batı'daki İslam karşıtlığının muhakkak ki pek çok sebebi ve tarihi temeli var. Bunların bir kısmı zaman ve mekânla kayıtlı olabilirken bazıları da adeta kimliklerinin bir unsuru olmuştur ve tevarüs edilen bir hüküm olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela Batı'nın kimliğini dayandığı Yunan ve Roma kendilerinden başka herkesi barbar olarak kabul ederdi.

Roma sonrası gittikçe Hıristiyanlaşan Avrupa'nın, kendisini İslam tehdidi altında algılaması, bu andan sonra bütün tarihini etkileyecek bir zihniyetin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Nitekim Haçlı Seferleri Avrupa'nın teşekkül döneminin tecrübesidir ve Avrupa kimliğinin oluşmasında inkâr edilemez bir yeri vardır. Bundan önce feodal parçalar halinde yaşayan bir coğrafyanın insanları ortak düşmana karşı müşterek bir kimlik oluşturmuşlardır. İslam'ın, kaçınılmaz olarak Hıristiyan dünyanın tasarrufunda bulunan bir coğrafyanın hemen yanı başında kendisine hayat imkânı sağlamaya çalışırken yakın coğrafyasındaki Hıristiyanlara rağmen de yayılmak durumunda idi. Nitekim Haçlı Seferlerinden çok önce de Müslümanlarla Avrupalılar arasında savaşlar olmuştur. Ancak bu savaşlar Avrupa'nın tamamının taraf olduğu savaşlar değil, farklı

güçlerin katıldığı savaşlar idi. Bütün bir Avrupa aidiyeti ve kimliğinin oluşmasında Haçlı Seferleri hem başlangıç, hem ruhtur. O yüzden aradan bin sene geçmiş olmasına rağmen bu ruha sık sık atıfta bulunulur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Haçlı Seferleri dinî saiklerle harekete geçen bir gerçeklik olmaktan öte, Roma sonrasının keşmekeşinde imtiyazlarını ve gücünü kaybetmekte olan Kilisenin, Avrupa'da kendisine yönelen tehditleri, bir dış tehdit ile savuşturma ve bu girişimde "Hıristiyanlığın kutsal mekânlarını kâfirlerin elinden kurtarmak" gibi bir dinî misyonu kullanma çabasıdır. Zamanla tarihî siyasî şartlar ihmal edilmiş olmasına rağmen Avrupa kimliğinde bu tarihî misyon sık sık hatırlatılmıştır ve hatırlanmaktadır. Tarihte birçok misal akla gelebilir. Mesela 1917'de İngiliz General Allenby'nin "Haçlı Seferleri şimdi amacına

ulaşmıştır." ifadesi bunlardan biridir. Daha da açık olanını Lord Curson anlatıyor: "Birinci Dünya Savaşı sonrasında mağlup Osmanlı devletinden talep edilecek şartlar aramızda konuşulurken gündemde olan fikirlerden birisi de şöyle idi: Neredeyse beş yüz yıldır Türkler Avrupa'nın başına karabasan gibi çökmüşlerdir. Bütün kötülüklerin, tehditlerin, fenalıkların, dehşetlerin baş sorumluları onlardı. O halde bu tehdit ve kötülük kaynağı kıyamete kadar gündemden kaldırılmalı, hem geçmiş beş yüz senenin hesabı görülmeli hem de gelecek beş yüz seneyi aynı tehditten koruyacak tedbirler alınmalıdır."

Avrupa, tarihî bir kırılmayla deniz aşırı seferlere açılıp 'bulduğu yeni dünyaların zenginlikleri ile yeni bir döneme başlarken aynı zamanda bütün insanlık tarihinin en meşum safhası sayılabilecek sömürgeciliğin de temelini attı.

eskirteni: Haçlı Seferlerinin arkasındaki nedenler hakkında neler söyleyebiliriz? Görünüşte dinî gerekçelerle düzenlenen Haçlı Seferlerinin arkasındaki gerçek sebepler nelerdir? Bir zamanlar Endülüs ve Osmanlı arasında var olma mücadelesi veren Avrupa'nın daha sonraki gelişimini nasıl açıklayabiliriz?

Azmi Özcan: Teknik bir tanımlama olarak sömürgecilik Batı'da Ortaçağdan sonra başlatılan tarihî bir süreçtir. Bununla birlikte pek çok bilim adamı Haçlı Seferleri ile Ortaçağ sonrası sömürgecilik arasında paralellikler bulurlar. Başkalarına ait kaynakların bir hak gibi telakki edilerek zorla tasarruf edilmesi sömürgeciliğin en bariz vasfıdır. Haçlı Seferlerinde bu vasıf net bir şekilde ortadadır. Avrupalı kendi kimliğinde bu

hakkı dinî ve antropolojik anlamda iki yönde meşrulaştırmaya çalışır: "Hıristiyanlığın kutsal yerlerini kâfirlerden kurtarmak" işin dinî cephesini oluştururken etnik olarak da kendilerinden farklı olanların aşağı oldukları kabulüdür. Bu kabul, zamanla etnik farklılığa yani ırkçılığa doğru gelişecektir. Bununla birlikte şunu unutmamak gerekir ki Haçlı Seferlerinin ilk saiki dinî değildir. Roma sonrasında imtiyazlarını ve toplum üzerindeki otoritesini kaybetme tehlikesiyle karşılaşan Kilisenin kendisine yönelen iç tehdidi bir dış tehdide yönelterek vaziyetini kurtarma gayretidir. Buna rağmen XV. Asra gelindiğinde İslam'ın yükselişiyle doğudan (Osmanlı) ve batıdan (Endülüs) iki tazyik arasında neredeyse yok olma durumuna düşen Avrupa, tarihî bir kırılmayla deniz aşırı seferlere açılıp 'bulduğu yeni dünyaların zenginlikleri ile yeni bir döneme başlarken aynı zamanda bütün insanlık tarihinin en meşum safhası sayılabilecek sömürgeciliğin de temelini attı. XVI. yüzyılda Uzak Doğu ve Asya'da kendilerinden nispeten üstün medeniyetlerle karşılaşan Avrupalı, bu bölgelerde önce mahallî idarecilerin izni ile başladıkları ticarî faaliyetlerini giderek kolonileştirmeye, sonra da sömürgeleştirmeye yöneltti. Amerika kıtasında ise durum daha ilk zamanlardan itibaren acımasız bir vahşet sergilenerek yerlilerin katledilmesiyle başlamıştı. Avrupa bir taraftan artan ticaret gelirlerinin sağladığı imkânlarla ilim, sanat ve teknoloji alanlarında dönüşümünü gerçekleştirdi, diğer taraftan da gittikçe ivme kazanan bu dönüşümü kendi inanç, kültür ve ırk farklılığına dayandırarak nihayet beyaz adamın her bakımdan üstünlüğünü ilan etti: "Tanrı dünyayı beyaz adamın tasarrufuna vermişti." (Burada Amerika kıtasını paylaşmayı kavgaya tutuşan İspanyollar ve Portekizlilerin, Papa tarafından kutsanarak

Atlas Okyanusunda bir hat çekilip bu hattın batısının İspanyollara doğusunun ise Portekizlilere tahsis edildiğini hatırlayalım.) Beyaz adamın dünyanın her yerine müdahale etmesi meşru bir haktı, çünkü o, medeniyet taşıyıcısıydı. Bu süreçte dünyanın bütün kaynakları Avrupa'ya aktı. Afrika köleleştirildi, Asya soyuldu. Bu zihniyet ve gidişat XIX. yüzyılda şöyle bir tablo ortaya çıkardı: Dünya topraklarının yüzde sekseni artık Avrupa'nın doğrudan veya dolaylı sömürgesiydi. Bütün dünya tarihinin en kanlı savaşları, en vahşî katliamları, en acımasız tahribatları, en vicdansız soygunları bu dönemlerde gerçekleşti. Dünya neredeyse teslim olmuştu. Direnmeye çalışan sadece bir zamanlar kadim dünyada o toprakların efendisi olan Müslüman toplumlardı. Endonezya, Malezya, Hindistan, Türkistan, Afganistan, İran düşmüştü, ama Osmanlılar bütün hesaplara rağmen direnmekte ısrar ediyorlardı.

eskireni: Avrupa bütün dünyada hâkimiyetini sağlamak için hangi yollara başvurdu. Özellikle misyonerliğin bu hâkimiyetin tesisi hususundaki rolünü açabilir misiniz?

Azmi Özcan: Sömürgeciliği önce müesseseleştirmek, sonra da sistemleştirmek için siyasî, iktisadî, askerî, kültürel vb. pek çok alanda muazzam bir gayretin mevcudiyeti ortadadır. Ancak bütün bunların arkasında iki faaliyet alanının son derece önemli olduğunu, belirleyici olduğunu görmekteyiz; biri misyonerlik, diğeri oryantalizm. Misyonerler uluslararası ilişkilerin henüz hukukî normlara kavuşmadığı dönemlerde, farklı din ve milletlere mensup kişilerin normal şartlar altında, güvenlik içinde uzun süre ikamet edemeyeceği yabancı topraklarda, insanî gayeler görüntüsü altında, bu imkana ulaşarak, bir taraftan yerli halkın dini, dili, kültürü ve ihtiyaçlarını tanıyıp ona göre stratejilerin tespitinde ön ayak oldular, diğeri ta-

Sömürgeciliği önce müesseseleştirmek, sonra da sistemleştirmek için siyasî, iktisadî, askerî, kültürel vb. pek çok alanda muazzam bir gayretin mevcudiyeti ortadadır. Ancak bütün bunların arkasında iki faaliyet alanının son derece önemli olduğunu ve belirleyici olduğunu görmekteyiz; biri misyonerlik, diğeri oryantalizm.

raftan da insanların hayat, düşünce ve alışkanlıklarının değiştirilmesinde etkili olarak kendi siyasî, kültürel ve ekonomik sistemlerine entegrasyon sürecini başlattılar. Basit bir örnek vermek gerekirse Batı'nın 'hayatı kolaylaştıran' sanayi mamulleri ilk defa, dönemin belki de tek fuar ve tanıtım elemanı sayılabilecek olan misyonerler vasıtasıyla dünyaya tanıtılmış ve kabul ettirilmiştir. Misyonerlik faaliyetlerinin coğrafi keşiflerle paralel geliştiği hatırlanırsa, bunların daha başlangıçtan itibaren masum dini faaliyetler cümlesine dâhil olmadığı, zaten misyonerlik tarihi incelendiği zaman fark edileceği üzere misyonerlerin en başarısız oldukları alanın Hıristiyanlığı yayma olduğu, buna mukabil ekonomik ve siyasal stratejilerin uygulanmasında ve sömürgelerde aşılacak kimliklerin oluşmasında ise çok daha başarılı neticeler elde ettikleri görülecektir. Bu fonksiyon şöyle icra edilmektedir: Yirmi otuz kişilik bir misyoner ailesi, bilinmedik topraklara yelken açarken, Avrupa'daki hayat şartlarını ve hayat tarzlarını da yanlarında götürmektedirler. Yani kendi ülkelerinde nasıl yaşıyorlarsa, günlük hayatlarında ne kullanıyorlarsa, ne yiyorlar, ne içiyorlarsa, onları da beraberlerinde götürüyorlar. Hindistan'da, Anadolu'da ya da Orta Asya'da, Endonezya'da ücra bir köşeye yerleşen yirmi otuz kişilik misyoner aileleri, günlük hayatlarını yerli halka takdim ettiklerinde, burada yaşayan halk da 'Bunlardan biz de iste-

riz.' demeye başlıyorlar. Böylece bir misyoner ailenin sergilediği et makinesi, süt makinesi, dikiş makinesi vb. sanayi mamulleri kısa zamanda binlerce sipariş ortaya çıkaran bir pazar oluşturuyordu. Şüphesiz misyonerlerin bir başka önemli faaliyet alanı da buldukları yerlerdeki insanları kendi değerlerinden kuşkuya düşürme gayretleridir, denilebilir. Kutsalların sorgulanması, içinde buldukları durumu doğrudan dinî inançları ile irtibatlandırmaları, kendi dinî tecrübeleriyle başlıyorlar. Böylece bir misyoner ailenin sergilediği et makinesi, süt makinesi, dikiş makinesi vb. sanayi mamulleri kısa zamanda binlerce sipariş ortaya çıkaran bir pazar oluşturuyordu. Şüphesiz misyonerlerin bir başka önemli faaliyet alanı da buldukları yerlerdeki insanları kendi değerlerinden kuşkuya düşürme gayretleridir, denilebilir. Kutsalların sorgulanması, içinde buldukları durumu doğrudan dinî inançları ile irtibatlandırmaları, kendi dinî tecrübeleriyle başlıyorlar.

Dinin modernleştirilmesi çabaları da bilerek veya bilmeyerek Müslüman toplumların Batı karşısındaki kültürel savunma mekanizmalarını mütemadiyen zaafa uğratmıştır.

belerinin model olarak başka toplumlara takdim edilmesi gibi usuller geçmişte sıklıkla uygulandı, halen de devam etmektedir.

Doğrudan misyonerliğin şefkatiyle gelişen, ilk temsilcileri misyonerler ve meşhur tanımla sömürgeciliğin bir diğer keşif kolu olan Oryantalizmin İslam'la ilgisi ise, Batı çıkarlarına uygun bir dünya ve İslam anlayışını geliştirme çabası ile Batının İslam toplumlarına karşı uyguladığı sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve askerî politikaların meşrulaştırılmasına zemin hazırlamak gibi birbiriyle bağlantılı birkaç müşterek gaye etrafında odaklanmıştı, denilebilir. Batı düşüncesinin geliştirdiği, biz ve ötekiler anlayışının gereği olarak Batı, kendisini akılcı, insanî, üstün, doğru, yaratıcı ve gelişmeci olarak tavsif ederken, 'öteki'lerin başında yer alan Doğu, akıldışı, geri, duygusal, zalim, barbar, bozulmuş, pasif, aşağı vb. kavramlarla ifadelendirilmiştir. Oryentalist literatür, Doğu ve Batı farklılığını bu temele dayandıran sayısız fantezilerle doludur ve bütün bunların nihaî hedefi birinci gurubun

ikinci guruba karşı hakimiyetini meşrulaştırmaktan da öte bunun tabii bir hak ve görev olarak takdim edilmesine matuftur. Batı'nın medeniyet götürme misyonunun dayandırıldığı temel anlayış da budur.

eskiyeni: Avrupa'nın bu şekilde dünya hâkimiyetini gerçekleştirmesi şüphesiz İslam dünyasında değişik siyasî, iktisadî, içtimâî hareketliliklere neden olmuştur. İslam dünyasının Avrupa karşısındaki durumunu özetler misiniz?

Azmi Özcan: Batı, maddî cesametiyle bütün dünyaya pranga vurmakla kalmadı, aynı zamanda Doğu'nun inanç ve kültür temellerine karşı da öylesine şiddet ve ısrarla hücum etti ki nihayet bütün Müslüman topraklarda değerlerinden kuşkuya düşen, hatta utanan yeni nesil aydınların, kısmî veya topyekûn Batılılaşma projelerini hayata geçirmek için yarışmaktan başka bir gaye ve hedefi kalmadı; daha da vahimi, bu tartışmaların gündemden hiçbir zaman düşmeyen 'beylik' konularından biri olarak, 'dinin modernleştirilmesi' çabaları da bilerek veya bilmeyerek Müslüman toplumların Batı karşısındaki kültürel savunma mekanizmalarını mütemadiyen zaafa uğratmıştır.

İslam'ın yaklaşık son iki yüzyıllık zaman dilimindeki fikrî hayatının genel olarak Batı'dan gelen askerî, siyasî, iktisadî ve kültürel tehditlere karşı öncelikle savunma saikiyle geliştirilen düşünce ve faaliyetler çerçevesinde cereyan ettiği söylenebilir. Batı'daki yükselişin ilk dönemlerinde, İslam dünyası kendi içindeki tabii, coğrafî, etnik ve kültürel farklılıklara rağmen geleneksel yapıları ve dinî-içtimâî kurumları ile muhafazakâr bir hayat anlayışı çerçevesinde geçmiş asırlardaki ihtişamından uzaklaşmış olduğu halde, bu âleme yine de mütekebbir nazarlara bakmaya devam ediyordu. Bu an-

layış, 18. yüzyılın ortalarında yerini önce şaşkınlığa, ardından kendi durumunu ve geleceğini sorgulamayı da içeren bir arayışa bıraktı, böylece yavaş yavaş şekillenmeye başlayan İslam dünyasının modern çağının tayin edici hususiyetini, bir islah ve yeniden inşa gayreti teşkil etmiştir. Avrupalılar karşısında uğranılan yenilgiler önceleri askerî gerekçelere bağlanmış ve çare olarak bu alanda yeniliklere gidilmişse de ulemanın ve toplumun mevcut durumun sebepleri, çözüm için neler yapılması gerektiği konusunda iki farklı görüş ortaya koyduğu kabul edilir. Bunlardan birincisi, Müslümanların İslam'dan uzaklaşmaları sebebiyle zayıfladıklarına inanan, dolayısıyla çözümü yeniden 'gerçek İslam'a dönmekte bulan, ikincisi ise çareyi Batı tecrübesinden istifade ederek gerçekleştirilecek reform hamlesinde gören anlayıştır.

eskiyeni: XX. yüzyılda İslam dünyasında büyük değişiklikler meydana geldi. Bu büyük siyasî ve toplumsal değişimlerin de gerek fikrî hayata ve gerekse siyasî hayata etkileri oldu. Bu değişimlerin fikrî ve siyasî hayatımıza etkilerini anlatabilir misiniz?

Azmi Özcan: XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslam düşüncesinde entelektüel kaygının zayıfladığı, buna karşılık ideolojik eğilimlerin ağırlık kazandığı görülür. Bunun en önemli sebebi, içeriğini gelişmiş Batı ülkelerinin belirttiği projeler uyarınca İslam dünyasının laiklik, demokrasi ve insan hakları gibi çağdaş değerler alanında modern dünya ile bütünleşmeyi öngören bir modernleşme ile fiilen karşı karşıya gelmesi ve bundan kaynaklanan sıkıntılardır. Bu süreçte karşılaşılan baskılar, ekonomik, sosyal ve askerî yaptırımlar, ayrımcı politikalar, İslam ülkelerindeki dengeleri sarsarak yeni nesiller arasında tepkilerin doğmasına ve bu tepkilerin zamanla radikal ideolojik ha-

reketlere dönüşmesine sebep olmuştur. Daha önceki dinî kaygılı entelektüel hareketlerde yeni dönemde ortaya çıkan bu eğilimler arasında göze çarpan temel fark, birincisinin geleneği eleştirerek buradaki yanlışlıkları ayıklamak suretiyle bir yenilik iddiasında olmasına karşılık ikinci grubun, belli ölçüde Batılılaşma süreci yaşayan İslam ülkelerindeki modern eğitim kurumlarından yetişmiş ve bu yüzden gelenekten kopmuş olmasına rağmen, modern kurum ve sistemlerin ülkelerindeki problemleri çözmede başarısız kalması yüzünden uğradığı hayal kırıklığıdır. Bunlara göre, Batı'nın

İslam dünyası, Batılılar kadar gelişmiş olabilmek için onların sistem ve kurumlarını almış, ancak sonuç beklenenin aksine tahakkümü daha da yaygınlaştırıp İslam ülkelerini şahsiyetsiz hale getirmiştir.

topyekûn tahakkümüyle karşılaşan İslam dünyası, Batılılar kadar gelişmiş olabilmek için onların sistem ve kurumlarını almış, ancak sonuç beklenenin aksine tahakkümü daha da yaygınlaştırıp İslam ülkelerini şahsiyetsiz hale getirmiştir. Bunlara tepki olarak millî ve dinî kimliklere vurgulu bir bilinçlenmeyle canlılık kazanan yeni siyasî-ideolojik tavırlar ise, geleneğin birikimine sahip olmamakla beraber ülkelerinde yönetimi ellerinde bulunduran Batıcı mekanizmaların başarısızlıklarından sonra veya onların tahakkümlerine karşı toplumun millî değerler, dinî gelenek ve ahlak temelinde yeniden yapılandırılması gerektiği söylemini geliştirmişlerdir. Bu sayede de yığın ve bezgin halk kitlelerinden karşılık görerek ideolojik bir güç haline gelmişlerdir.

Günümüz İslam dünyasında dinî bir karakter taşıyan fikrî ve siyasî hareketlerin dışın-

da kalan tavırlar arasında en yaygın olanları seküler Batıcı tavırla yenilikçi ve muhafaza-kâr özellikler taşıyan tavırlardır. Genellikle idarî ve bürokratik mekanizmalarda etkin olan seküler Batıcı tavır, dini sadece ferdf vicdanları ilgilendiren kültürel bir değer olarak tanımlarken yenilikçiler, Batı'nın temsil ettiği çağdaş değerlerle kendi inançları arasında bir çelişki görmeyen kesimlerdir. Öte yandan seküler Batıcı çabaların nihâf noktada dini ortadan kaldıracığı endişesi taşıyarak dini ihya etmek amacıyla toplumdaki birikim ve değerlere sıkı sıkıya bağlılığı savunan gelenekçi anlayış ise daha çok popüler planda yaygındır ve büyük ölçüde

Mütemadiyen gündeme taşınan kimlik tartışmaları esas itibariyle Batılı bir projedir. Bu tür tartışma ve arayışlarda asla unutulmaması gereken nokta şudur: Batıda millî kimlikler küçük parçaların birleştirilmesiyle inşa edilmişken bizim dünyamızda büyük bir ailenin parçalanmasıyla oluşturulmuştur.

mahallî kalmıştır. Son olarak belki bugün fark edilmeyen ancak haberleşme ve ulaşımdaki muazzam imkânlarla rağmen İslam dünyasının âlemsümul İslam kültürünün gelişeceği merkezlerini kaybetmiş olması önemli bir açmazdır. Şunu demek istiyorum: Eskiden İstanbul'da yayımlanan bir yazı, bir fikir Fas'tan tâ Türkistan'a kadar ulaşabiliyor ve gündemi belirleyebiliyor idi. XX. Asırda yaşadığımız gelişmeler ile İstanbul bu vasfını kaybettiği gibi başka hiçbir merkez bu boşluğu dolduramadı.

eskiyeni: Sizin de özetlediğiniz gibi İslam dünyası son iki asırdır büyük bir mücadele vermektedir. Bu mücadele gerek kendi içinde ve gerekse dışarıya karşı devam etmek-

tedir. Bize son olarak ne söylemek istersiniz?

Azmi Özcan: Kaybedilmiş bütün cephelere rağmen İslam dünyası ve kültürü içerisinde hâlâ sömürgeciliğe direnme azminin mevcudiyeti, Batı'da yeni dönemde yeni stratejilerin belirlenmesini gerektirmiştir. Batı açısından bütün mesele şudur: "Nasıl bir İslam anlayışı benim için uygundur?" Bu sorunun cevabı bazen "Mücahit İslam", "bazen ılımlı İslam" gibi tanımlamalarla ifadesini bulmaktadır. Bunun yanında bir de mütemadiyen gündeme taşınan kimlik tartışmaları esas itibariyle Batılı bir projedir. Bu tür tartışma ve arayışlarda asla unutulmaması gereken nokta şudur: Batıda millî kimlikler küçük parçaların birleştirilmesiyle inşa edilmişken bizim dünyamızda büyük bir ailenin parçalanmasıyla oluşturulmuştur. Bu dahi maksadın hâsılinda kifayetsiz kalınca, daha da küçük kimliklere doğru yenilenen bir gayret söz konusu olmaktadır.

İslam dünyasının düşünce ve kültür atlasının son iki yüzyıllık birikimini tasallut altına alan bu girdabın acı meyvesi, günümüzde bütün İslam toplumlarının kavga ve savaş mahalli oluşu, bütün Müslüman kaynaklarının çalınması ve en hazini de İslam'ın kan, şiddet ve terör dini olarak tanımlanmasıdır. "El hükmu limen galebe." düsturunca ne yazık ki hiç kimse dünya gündemine hâkim olduğu şu birkaç asırlık dönem boyunca insanlık tarihinin en kanlı, en vahşî sayfalarını yazan Batının, bizzat kendi mensuplarıncada ifade edildiği gibi acaba dünyaya takdim edebileceği bir değeri kalmış mıdır veya 'değerlerim' dediği şeyleri takdim edebilecek yüzü var mıdır, diye soramamaktadır. ■